

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

УДК 372.21+37.018.26(045)

**Галина Абрамович,
Людмила Софіян**

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ

Відповідно до вимог Закону України «Про дошкільну освіту» (ст. 11) та Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», виховання дитини дошкільного віку передбачає її повноцінний та гармонійний розвиток, що значною мірою залежить від правильно організованого педагогічного спілкування з дорослими, зокрема, безпосередньо з вихователем.

Організація педагогічного спілкування в дошкільному закладі повинна будуватися, виховуючи з позиції поваги до особистості дитини. У спілкуванні складається важлива система взаємин, що сприяють ефективності виховання і навчання. Розвиток таких якостей як ініціативність, комунікативна активність, самостійність залежать саме від ефективної організації педагогічного спілкування.

Відсутність доброзичливості, уваги, чуйності, педагогічного такту негативно позначаються на поведінці вихованців, викликають у дітей почуття незадоволення, відстороненості від дорослих, а в окремих випадках і агресію. Ось чому проблема педагогічного спілкування набуває першочергового не лише теоретичного, а й практичного значення.

Проблему значення, ролі і місця спрямування в житті людського суспільства для повноцінного розвитку особистості досліджували філософи і мислителі минулого, такі як Конфуцій, Сократ, Платон, Арістотель. В свій час над цією проблемою працювали С. Русова, О. П. Усова, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос. Думки їх підтримували такі дослідники цієї проблеми, як І. О. Суниця, Ш. О. Амонашвілі. В наш час над цією проблемою працюють А. М. Богуш, О. Кононко, Т. І. Поніманська, Н. Гавриш, Н. В. Лисенко.

Мета статті – дослідити необхідність формування навичок педагогічного спілкування для професійного становлення педагога-дошкільника, оволодіння ним основами педагогічної майстерності для забезпечення всебічного та повноцінного розвитку дітей дошкільного віку.

На сучасному етапі проблема організації педагогічного спілкування з дітьми дошкільного віку є досить актуальною.

Спілкування – головна соціальна потреба дитини, яка виявляється вже з перших місяців її життя. У спілкуванні складається важлива система виховних взаємин, що сприяють ефективності виховання і навчання. У педагогічній діяльності спілкування здобуває функціональний і професійно значимий характер. Воно виступає в ній як інструмент впливу, і звичайні умови і функції спілкування одержують тут додаткове «навантаження», тому що з аспектів загальнолюдських переростають у компоненти професійно-творчі [9, с. 49].

Дошкільний вік розширює можливості дитини у спілкуванні з дорослим. У старшому дошкільному віці виникає найскладніше позаситуативне особистісне спілкування. Дорослий виступає джерелом знань, а дитині важливо заслужити його повагу і визнання, і головне те, що вона потребує підтримки і схвалення дорослим своєї поведінки.

Головною рисою особистісної форми спілкування виступає потреба у взаєморозумінні, і головний чинник попередження та подолання негативних явищ – це щирі взаємини дитини з дорослими, емоційний контакт, що ґрунтується на довірі та взаєморозумінні [7, с. 134].

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування педагога з усіма учасниками навчально-виховного процесу, яке спрямоване на створення оптимальних умов для здійснення мети, завдань виховання і навчання.

Не можна не сказати і про таку важливу річ, як професійна мораль – основна із складових культури спілкування.

Вихователь, який поважає себе і свою професію, неодмінно поважає і своїх вихованців, бачить у кожному з них людину з її неповторними особливостями і тому шукає найгуманніший спосіб впливу.

У спілкуванні з оточуючими проявляється ввічливість, доброзичливість людини. З'ясовуючи питання програмових вимог щодо спілкування, слід звернути увагу на Базову програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», де зазначено, що оволодіння навичками спілкування – один з основних чинників становлення особистості в дошкільному віці. У даній програмі говориться про спілкування дитини з оточуючими – дорослими і дітьми, а також формування етичних засад спілкування, де здатність до спілкування розуміється як комплексна здатність користуватися засобами взаємодії (невербальні, предметно-практичні, мовні), що забезпечують успішність цілей комунікації [4, с. 22].

Навчання і виховання дітей не обмежується лише заняттями. Значну роль у формуванні особистості відіграє і повсякденне життя. Багато ідей мислителів минулих епох мають пряме відношення до проблеми міжособистісного спілкування людей, в тому числі і педагогічного спілкування.

Спілкування як процес і продукт життєдіяльності людей має велике минуле, а як результат наукових досліджень – коротку історію.

Вивченням спілкування психолого-педагогічна наука до початку

XX ст. не займалася, розглядалися і досліджувалися лише окремі складові цього феномену.

Теоретичний і практичний внесок у розробку проблеми культури педагогічного спілкування належить відомим вітчизняним педагогам А. С. Макаренку, В. О. Сухомлинському. Зокрема А. С. Макаренко активно працював над проблемою техніки спілкування. В. О. Сухомлинський виходив з того, що людина не може бути об'єктом виховання. Вся його система спілкування з дітьми спрямована на те, щоб перетворити навчання в процес самовираження, саморозвитку. Причому цей процес, як вважав В. О. Сухомлинський, буде плідним, якщо відбуватиметься в системі гуманних відносин з педагогом. Спілкування при цьому сприяє спільному осмисленню проблемних ситуацій, є засобом обміну почуттями. Головна вимога до спілкування у В. О. Сухомлинського – ставитися до партнера як до рівного собі [12, с. 109].

А. С. Макаренко так писав про мудру владу педагога в спілкуванні: «Мистецтво і майстерність виховання полягають у тому, щоб уміти бачити себе в образі вихованця, в тій істоті, що мислить, відчуває, переживає, істоті, яку ми творимо з маленької дитини» [10, с.120].

О. П. Усова у свій час відмічала, що значну частину знань і вмінь дитина засвоює без спеціального навчання – в повсякденному спілкуванні з дорослими [8, с. 88].

Ш. Я. Амонашвілі зазначав, що мова, жести, емоційність вихователя мають велике значення, бо створюють певний настрій у дитячій аудиторії [2, с. 175].

У повсякденному житті, в ході ситуацій (природних і спеціально-організованих), відпрацьовуються і закріплюються через процес спілкування вихователя з дошкільниками знання дітей, правила та норми етикету, збагачуються їх почуття, зміцнюються пізнавальні інтереси, здібності.

Спілкування з дорослими для дитини – єдиний можливий контекст, в якому дитина усвідомлює і засвоює набуте людьми раніше. Професійне педагогічне спілкування, як підкреслює О. О. Леонт'єв, є системою органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якого є обмін інформацією, виявлення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів. Педагог у цій взаємодії виступає як активатор і організатор дитячого спілкування [9, с. 49–50].

І. А. Зязюн, розглядаючи проблему педагогічного спілкування, розробив та конкретизував стилі і функції педагогічного спілкування, знання яких допомагає педагогу, організувати спілкування з дітьми [11, с. 112].

Як бачимо, у різні часи підходи до вивчення спілкування були неоднаковими. У 20–60 рр. XX ст. воно досліджувалося в контексті масових процесів, потім в онтогенезі, у взаємозв'язку з мовленням і

вищими психічними функціями. З кінця ж 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. наука вивчає зміни поведінки людей в ситуаціях прямого спілкування, аналізує різні засоби, зокрема невербальні характеристики та їх значення для сприймання людини людиною, розглядає прикладні аспекти спілкування як цілеспрямованого впливу.

Саме проблема впливу людини на людину є центральною для дослідження спілкування.

У залежності від того, як збільшувалася мережа психологічних наукових центрів, зростала кількість і кваліфікація психологічних та педагогічних кадрів, відбувалося розширення фронту досліджень у галузі соціальної психології, зокрема такого її розділу, як психологія спілкування.

В останні роки дослідження проблеми спілкування та його культури набуває принципово нових якостей. Ці психологічні феномени, по-перше, розглядаються як система, а по-друге, вивчення її набуває системного характеру.

Вагомий внесок у цю справу внесли українські психологи та педагоги під керівництвом Г. С. Костюка. Серед проблем, які розглядалися, були такі: формування особистості і її стосунки з іншими, розвиток мовлення і спілкування, соціально-психологічні проблеми спілкування та формування колективу тощо [7, с. 134–193].

Культура спілкування формується багатьма поколіннями людей. Суспільство в цілому і кожний його член мають прагнути до того, щоб не тільки зберегти, а й примножити спадщину предків.

Стиль педагогічного спілкування суттєво впливає на характер міжособистісних взаємин, на ефективність практичної діяльності.

Важливим є і педагогічний такт. У буквальному розумінні такт означає «дотик». Це – моральна категорія, яка допомагає регулювати педагогічне спілкування.

Педагогічний такт, за визначенням І. А. Зязюна, – міра педагогічно доцільного, домірного, відповідного ситуації і особливостям конкретного особистості впливу вихователя на дитину [11, с. 112].

Педагогічний такт передбачає і гнучку поведінку – тактику, як сукупність відповідних ситуації засобів і прийомів поведінки дорослого стосовно дошкільника, як своєрідну рольову поведінку.

Педагогічний такт набувається вихователем разом із досвідом, з педагогічною майстерністю. Він – результат духовної зрілості педагога, його високої вимогливості до себе, вміння адекватно оцінювати життєву ситуацію і роль у ній дитини, спостерігати за нею, обирати найдоцільніший засіб впливу, підтримувати діалог із дошкільником, розкривати його соціальні й емоційні потенції.

Поza спілкуванням не може формуватися у дитини специфічно людська предметна діяльність. Спілкування у формі спільної діяльності, мовного або мислительного спілкування є необхідною умовою розвитку

людини у суспільстві. Найближчим соціальним середовищем людини, колом її безпосереднього спілкування виступає суспільна група, до якої вона належить. Для дитини дошкільного віку до кола її інтимного спілкування входять батьки і вихователь.

Усі фактори, які сприяють спілкуванню дитини з дорослими, найкраще стимулюють її психічний розвиток, ізоляція від них – гальмує його. Роль спілкування у розвитку дитини обумовлена тим, що специфічні для неї види психічної і практичної діяльності формуються після народження. Вони виникають і розвиваються упродовж життя внаслідок засвоєння їх у спілкуванні з носіями суспільно-історичного досвіду людства – дорослими людьми.

У спілкуванні дорослий підтримує і заохочує пізнавальну ініціативу дітей, сприяє їхньому емоційному залученню до дослідження навколишнього світу. Позитивний досвід взаємин із дорослими підвищує інтерес дітей до навколишнього світу, урізноманітнює прийоми його обстеження, активність і наполегливість у розв'язанні завдань.

Для дошкільника дорослий є особливо авторитетним, вирішально впливає на його розвиток.

Забезпечення правильного стилю спілкування, дотримання педагогічного такту вимагають від педагога розвинених комунікативних умінь.

Важливо викликати прихильне ставлення до дитячого садка у слабких дітей, у яких важко проходить адаптація. Цьому сприяє залучення їх до участі у важливих суспільних заходах, наділення цих дітей певним ступенем відповідальності за соціально значущу справу. В такому випадку позитивна оцінка висловлюється вихователем не за абсолютні успіхи, а за покращання результатів, за намагання виявити творчість, поводитися відповідно до певних правил співіснування в колективі [6, с. 225].

Слід частіше наголошувати на заохочуванні, ніж на покаранні. Недоречно розмежовувати дошкільників, оголошуючи оцінні судження або розподіляючи групи на підгрупи. Такий розподіл заохочує лише соціально компетентних дітей. Проте завжди є слабші дошкільники, які під час такого розподілу позбавляються необхідної соціальної мотивації. Краще концентрувати увагу на сильних сторонах слабких дітей і схвалювати їх за те, що їм вдається. Якщо про дитину весь час говорити як про «слабку», «нерозумну», «нечуйну», то цілком можливо, що вона з часом перетвориться у таку.

Виявлення вихователем грубості, нестриманості, агресивності у спілкуванні з дошкільниками може спричинити до аналогічних рис у дитячій поведінці. Тілесні покарання будуть прикладом подолання труднощів за допомогою агресії. Відмова від їхнього використання в практиці спілкування з дітьми сприяє налагодженню врівноважених, довірливих, відкритих і правдивих стосунків.

Прояви поганої поведінки дітей у групі трапляються рідше, якщо

вихователь періодично ігнорує їх, не звертає на них особливої уваги але водночас щоразу заохочує вихованців і приділяє їм більше уваги тоді, коли вони поведуться добре. Заохочення соціально схвалюваної поведінки і позбавлення дитини можливості повернути до себе увагу дорослого своєю поганою поведінкою – важливі тактичні прийоми.

Зауваження, висловлені дошкільниками, ефективні, якщо їх вимовляють тихим голосом і адресують лише «винуватцеві». Голосно зроблене зауваження, по-перше, об'єктивує провину дитини перед однолітками, по-друге, відволікає інших дітей від їхніх ігор, по-третє, формує в дошкільників небажані зразки розв'язування конфліктних ситуацій.

Дисципліна в групі міцніша в тих випадках, коли вихователь може впоратися одночасно більше, ніж з однією проблемою, відчуває групову ситуацію, активний, врівноважений і може зберегти у вихованців інтерес і зануреність у діяльність, якою вони в цей момент займаються. Дітей необхідно спочатку навчити належним правилам поведінки, надаючи індивідуальну допомогу, а вже після цього вимагати від них поводити себе як слід. Дошкільники мають розуміти зміст запропонованих для виконання правил, виявляти зацікавленість у відповідній поведінці, переживати її як значущу для когось, володіти для її реалізації знаннями, вміннями і навичками.

Уважна оцінка педагогом природи психологічних труднощів – важливий момент у практиці допомоги дитині. Треба надати їй широкі можливості для апробування власних сил, вияву почуттів, не нав'язувати свого бачення проблеми. Дорослий має показати дитині, що він її розуміє і хоче допомогти.

Особливістю поведінки дошкільника є те, що ймовірність повторення її конкретних форм збільшується, коли вони супроводжуються якимись приємними наслідками, наприклад, радістю від успішного досягнення мети і зменшується, якщо ці форми не пов'язуються з жодними приємними враженнями або, навпаки, призводять до прикростей – зауважень, докорів, осуду, об'єктивної невдачі діяльності [6, с. 225].

Найкориснішим є схвалення вихователем дітей за правильні вчинки, подолання труднощів у спілкуванні. Треба навчитись певній проникливості, пильності, щоб відокремити, скажімо у поведінці «важких» дітей, позитивні моменти і схвалити їх.

Періодичні несхвалення вихователя, окремі виправлення і зауваження, адресовані дитині, можуть бути необхідними засобами допомоги їй у розумінні того, які саме форми поведінки є неприйнятними. При цьому слід пам'ятати, що покарання дорослого може відіграти роль підкріплення негативної поведінки дошкільника. Окрім того, покарання може руйнувати прагнення належно поводитися, оскільки викликає в дитини образ, страх, паніку.

Отже, для дитини дорослий є особливим авторитетом, спілкування з

ним допомагає дошкільникам розширити світогляд, соціалізуватися. Правильно організоване педагогічне спілкування створює найсприятливіші умови для розвитку творчої активності дітей та їх всебічного та гармонійного розвитку.

Оволодіння вихователем дошкільного закладу навичками педагогічного спілкування має велике значення для поступального руху особистості і набуває первинного не лише теоретичного, а й практичного значення.

Умови сьогодення спонукають науковців і практиків шукати нові форми, методи і прийоми організації педагогічного спілкування не лише в дитячому, а і в батьківському колективах, що, беззаперечно, сприятиме покращанню емоційно-позитивного клімату, який є запорукою успішної роботи з дітьми в дошкільному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте дети! : пособие для учителя / Шалва Александрович Амонашвили. – М. : Просвещение, 1983. – 208 с.
2. Амонашвили Ш. А. Как живёте, дети? / Шалва Александрович Амонашвили. – М. : Просвещение, 1991. – 175 с.
3. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества : книга для учителя / Шалва Александрович Амонашвили. – К. : Освіта, 1991. – 111 с.
4. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». – К. : Світоч, 2008. – 430 с.
5. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении : кн. для учителей / Кан-Калик В. А. – М. : Просвещение, 1997. – 27 с.
6. Кононко О. Л. Соціально-економічний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навчальний посібник / Кононко О. Л. – Освіта, 1998. – 225 с.
7. Костюк Т. С. Развитие и воспитание // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Костюк Т. С. – К. : 1989. – С. 134–193.
8. Усова А. П. Обучение в детском саду / Усова А. П. – М., 1970. – С. 288.
9. Леонтьев А. А. Психология спілкування / Леонтьев А. А. – М., 1997. – С. 49–50.
10. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / Антон Семенович Макаренко. – К., 1990. – 120 с.
11. Педагогічна майстерність / за редакцією академіка АПН України І. А. Зязюна. – 2-е видання доповнене і перероблене. – К. : «Вища школа», 2004. – 421 с.
12. Сухомлинський В. О. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні / Сухомлинський В. О. // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 109–124.